

תנודות משונות של האוויר. התנודות נגרמו מרעש המנועים של מפציצי הלנקסטר הבריטיים – רבבות כוחות – סוס שהניעו את צי המטוסים של בעלות הברית. בשעה 22:13, כאשר מתחילה הטלת הפצצות על דרזדן, פורצת התופת. גם באודראן כבים האורות. בשעה 1:23, כאשר גל ההתקפה השני מגיע לדרזדן ופורק את מטען ההרס שלו על העיר, שרירות באפלה גם האסירה לזלוטה צי מפראג ושומרת ה-ס.ס שלה בבניין המטבח. עם ההתקפה הראשונה כשל הצופר הראשי; אי אפשר עוד להזהיר מראש את האוכלוסייה. בהתקפה השנייה ריחפו אל העיר מטוסים במספר כפול ויותר. מרחוק נשמע הפיצוץ העמום של מטעני הנפץ ביעדם האמיתי. וכתפאורה להתרחשות מעוררת התחלה, שמי הלילה מעל עיר האלבה האדימו כדם.

על הרקע הזה של הרס תופת, נפתח למשך ההתקפה האווירית השנייה חלון זמן של חריגות בעולם המתנה. במצב יוצא הדופן הזה, שומרת ה-ס.ס והאסירה פוגשות זו בזו כשוות. המלים הספורות שהחליפו ביניהן אגב כך מספקות רושם בר-קיימא על היכולת האינסטינקטיבית של הנפש האנושית לזהות. באופן אינטואיטיבי עורכת הנפש הבחנות, המבטאות הליכי חשיבה מורכבים ביותר – במקרה שלפנינו, את היכולת להבחין בין סוגים שונים של מיתה, בין מוות למוות. מתוך השפה, מן מילים המועטות שהוחלפו ביניהן, אפשר לקרוא את יכולת ההבחנה הזאת. המילים המעטות הללו, שהתגבשו לכדי קטגוריית השיפוט, משקפות לא פחות מאשר אמת אנתרופולוגית.

על רקע דרזדן הבערת, מתרחשת למשך ההתקפה האווירית ההכרה בליזלוטה צי כשווה; ולא רק ההכרה בליזלוטה צי בלבד. כי בעיני שומרת ה-ס.ס מייצגת האסירה, מעבר לה-עצמה, את היהודים באשר הם. ההכרה באסירה, שהתרחשה במילים מעטות, באסירה כאדם ובכך כשונה, כשונה, הייתה תוצאה של פחד מובהק. הפחד מפני המוות בהפצצה פשוט המס את השומרת. היא רעדה, כל גופה רעד כאשר דרשה מן אסירה היהודייה בלשון של קרבה: "בואי הנחי", היא אומרת. המרחק המפריד ביניהן, האופייני כל כך לעולם המחנה, החל להתפורר באופן נראה לעין – אותו מרחק, שהתמלא באיום התמידי של המוות. המשפט הבא שהפנתה השומרת אל היהודייה מביא עמו צעד נוסף אל עבר ההכרה ואל שוויון – הערך הנובע ממנה. הדבר ניכר בשינוי לשון הפנייה. האופן ששימש עד כה וסימן את יחסי השעבוד – הפנייה המזלזלת בגוף שני (du) – מתחלף בצורת הכבוד (Sie). "התיישבי לידי, בבקשה ממך", לחשה אשת ה-ס.ס המפוזרת.

המטמורפוזה המתרחשת מרשימה. נראה שמן הגופניות של האסירה, שאך לפני רגע הייתה מרוקנת מאנושיותה, יוצאת כעת מעין אנרגיה – אנרגיה המבטיחה כוח ועוצמה. השומרת מבקשת בה מחסה לעצמה. האם יש להבין את אופן הפנייה – את המעבר מ-Sie ל-du – כאילו כוח ההרס של מפציצי בעלות הברית, שנגלה לעיני כל, התגלגל באסירה שהייתה זה עתה חסרת הגנה לגמרי, חשופה לכוחם הבלתי מוגבל ולשרירותם של מעניה? האם בעיניה של אשת ה-ס.ס, האש שירדה על דרזדן מן האוויר הפכה את ליזלוטה לאדם מכובד ומכבד? האם לשם הבנת הסצנה עלינו לעקוב אחרי מין רפלקס הכרה אנתרופולוגי, שבו תחושה עמוקה ביותר של תרדה לחיינו העלובים יוצרת בביורר את הנכונות לשוב ולהעניק לזולת את הפנים האנושיות שנגולו ממנו? או שמא תגובתה של שומרת ה-ס.ס משמעותה אולי שהשפעתן מעוררת האימה של הפצצות נובעת מן היהודים? כאילו הם, היהודים, אחראים לסבל שירד לפתע על גרמניה והגרמנים? זה, על כל פנים, מה שביקשה התעמולה הנאצית לגרום לאוכלוסיה הגרמנית להאמין. שנים ארוכות טפטפו לתודעתה שהמלחמה היא מערכה, שיצאה מכלל שליטה, של היהודים נגד גרמניה, שהגרמנים מנסים להתגונן מפניה. את הרדיפה, אפילו את החשמדה של היהודים יש לתפוס – כפי שכינו זאת בשימוש השפה של אותם ימים – כ"יאמצעי כפרה". כלומר, לתגובה מוצדקת, לפעולת מנע אפילו. כך, הרעיון שהיהודים עומדים מאחורי המלחמה, מאחורי ניהול הלחימה של בעלות הברית ומאחורי העוצמה המפחידה של ציי המפציצים מצא את ביטויו המוחשי בבניין המטבח המואפל של מחנה החוץ אודראן. כפנטזיה רווית פחד של שומרת ה-ס.ס, הושלכה העוצמה הזאת על האסירה היהודייה לזלוטה צי מפראג.

המשפט הבא של אשת ה-ס.ס מסגיר תפיסה שגויה מובהקת, גם אם הכרחית, של המציאות. המדובר כאן בתפיסה שגויה הכופה עלינו את ההשוואה הדרמטית בין מוות למוות. את התפיסה השגויה הזאת, את האי-הבנה ההכרחית של ההבדל המשמעותי במוות הצפוי בהפצצה, שבפניו עומדות האסירה היהודייה והשומרת הגרמנייה באופן שווה, מבטאת במשפט הבא מלת הגוף.

כושר ההבחנה: על אושוויץ ודרזדן¹

דן דינר

משימה קשה, משימה כפוית טובה, היא להעלות את השאלה באשר לגיטימיות המוסרית, האתית, של ההשוואה בין סוגים של סבל שגרמו בני אדם לבני אדם, ובתוך כך להבחין בין מוות למוות, בין מיתה למיתה. כוונה כזאת, עומדת בסתירה לתחושה בסיסית עמוקה של יראה כלפי המוות – תחושה שניתנה לבני המין האנושי כמו מטבע ברייתם. אף על פי כן, בשל כוח השיפוט שהוענק לנו, חייבים אנו כל העת לעסוק בהבחנות. בלא היכולת להבחין, הינו מתקשים לעמוד בכללי החירות והאחריות. חירות ההכרה, כושר ההבחנה והכוח לשפוט קשורים, אפוא, זה לזה בקשר שאפשר לכנותו אנתרופולוגי. ההתמודדות עם הקונפליקט שנכפה עלינו בשל כך, בין יראת כבוד לבין חשיבה, היא מחיר האנושיות.

כדי לדון בפער שבין יראת כבוד ובין חשיבה, אפתח בסיפור מעשה. מעשה שאכן התרחש. ואף על פי כן, חרף היותו אירוע מציאותי, הוא גם משל – משל על ההבדל בין מוות למוות, בין מיתה למיתה. המעשה התרחש באודראן (Oederan), המרוחקת בקושי 60 קילומטר מדרזדן. ליתר דיוק, מקום ההתרחשות הוא שלוחה של מחנה הריכוז פלוסנבורג (Flossenbürg) שהוקמה שם בשנת 1944. אל "מחנה החוץ אודראן", כפי שנקרא, הובאו באותה עת כאלף אסירות – כולן נשים יהודיות מגטו לודג, מטרוזינשטאט ומאושוויץ. שם היה עליהן לעסוק בעבודות כפייה למפעל הנשק "פראייה" (Freia GmbH), שסיפק את מוצריו למפעלי מטרשמידט (Messerschmidt). המועד שבו קרה האירוע, שיתואר שוב כאן ועכשיו, היה הלילה שבין ה-13 ל-14 בפברואר 1945 – ליל הפצצתה של דרזדן. האירוע שיתואר התרחש בבניין המטבח של מחנה החוץ. שם, בשעת לילה ובאור קלוש, עסקה אסירה אחת, ליזלוטה צי בת ה-19 מפראג, בהכנת מרק סלק דל לעובדות הכפייה, האמורות לחזור כרגיל ממשמרת הלילה בשעה שתיים לפנות בוקר.

ליזלוטה הובאה לאודראן בחודש נובמבר, יחד עם 400 אסירות נוספות שבאו מאושוויץ. לנוכח המוות הקולקטיבי, מוות שגזרו הנאצים על היהודים כולם בשל מוצאם בלבד, יכלו האסירות האלה לזקוף לזכות המקרה בלבד את העובדה שנחלצו מן המוות הוודאי שציפה להן במחנה החשמדה. חוריה, בעלה שנישאה לו עוד בטרוזינשטאט וגם אחיה של ליזלוטה כבר הומתו בנו. באושוויץ הייתה גם ליזלוטה יחד עם אסירות אחרות בדרכה לתאי הגזים, כאשר הטור שסודר בשישיות קיבל במפתיע פקודת עצור. אחרי המתנה ממושכת ניתנה הפקודה לסוב לאחור – בחזרה למגורים. הסיבה לתפנית הבלתי צפויה נודעה עד מהרה: המשרפות הגיעו פעם נוספת לגבול הקיבולת. לחט הזרם האינסופי של הגופות שהובלו אליהן מתאי הגזים איים לגרום נזק מתמשך לחומר שממנו נוצרו התנורים. העיכוב הזה בפינוי הגופות הביא לכך שהמוות הקולקטיבי שנועד לליזלוטה צי ולאסירות שהיו עמה נדחה, ועד מהרה מצאו עצמן באודראן.

באותו לילה, בבניין המטבח של מחנה החוץ, ליזלוטה צי לא הייתה לבדה בעבודתה ליד סיר המרק. לידה עמדה על המשמר שומרת של ה-ס.ס, נושאת אקדה נלטר בנרתיק חגורתה. בין האסירה לשומרת שררה דממה משתקת – דממה סמיכה שטיפסה כמו ערפל מחניק מן המרחק שתפס האיום המתמיד של המוות, מרחק שהיה אופייני כל כך ליחסי השעבוד המוחלט ששררו בעולם המחנה. את הדממה שאפפה את העבודה הלילית קטעה בשעה 21:45 בערך יללת צופרים נוקבת. האזעקה המזהירה מפני תקיפה אווירית מבשרת את האסון של ה-13 וה-14 בפברואר. תחושת מועקה מתפשטת עוד טרם הגעת המפציצים אל התחום הרחב של דרזדן שהוקצה להם. גרמו לתחושה

¹ המאמר שלהלן מבוסס על הרצאה שניתנה לציון יום הזיכרון האירופי לשואה ב-27.1.2006 בפרלמנט הסאכסוני בדרזדן. במקור: Über das Vermögen zu unterscheiden (תרגום: רן הכתן).

היהודייה, שאשת ה-ס.ס פונה אליה בינתיים כאל סמכות, מתבקשת לספק מידע לנוכח המוות הצפוי: יאת חושבת שאנחנו באמת נמות? שואלת השומרת המפחדת מאוד. לזלוטה צי עונה על השאלה בחיוב ובהדגשה. היא מתקשה להסתיר את נימת הניצחון הדקה, הסמויה, המסתמנת אצלה: "כן, אני באמת חושבת ככה", היא אומרת.

מה חשף הדיאלוג הקצר הזה? איך ובאיזה אופן הוא מלמד אותנו על ההבדל בין מוות למוות, בין מיתה למיתה? שוב, מילות הגוף הן המראות לנו, באמצעות חלופי דברים טריביאליים לכאורה, את הדרך אל עולם הקטגוריות של ההכרה. בעוד שהפנייה ב-Sie מצריכה בראש ובראשונה כבוד, מניחה צורת הרבים "אנחנו" מוות שגיע אולי במשותף, ובכך את השותפות במיתה. התגובה המאשרת, גם אם בשמחה כבושה, של האסירה לזלוטה צי לאפשרות המסתמנת של מוות משותף בהפצצה, מבחירה לעומת זאת שהשותפות שאשת ה-ס.ס רמזה עליה אינה אלא טעות. במוות הצפוי של שומרת ה-ס.ס במטר ההפצצות, ובמותה של האסירה היהודייה שפצצות יגרמו גם אותו, נראה שמדובר דווקא, למרות הנסיבות הזרות, בשני סוגים של מוות ובהבדל לא מבוטל במיתה.

במה נעוץ ההבדל הזה? איך יכול להיווצר יחס שונה כל כך למיתה אצל שני בני אדם בשר ודם, המצויים תחת איום של אותו מוות עצמו? התשובה טמונה באופי המיוחד של מוות קולקטיבי ספציפי, שגורו הנאצים על היהודים כולם, אך ורק בגלל מוצאם. והמוות הזה היה אבסולוטי. הוא היה אבסולוטי מפני ששום הנחות או תנאים לא הגבילו אותו. לאמיתו של דבר לא הייתה לו שום סיבה כלל. לכן יש למוות הזה אופי אולטימטיבי. בכל מקרה, הוא נמצא מחוץ לכל סוג של עימות. אפילו על מה שמכונה טיהורים אתניים, כלומר על גירוש קולקטיבי שתוצאותיו מוות, לא היה אפשר לדבר. להפך: היהודים קובצו מכל אתר ואתר ושונעו לאושוויץ. בנורווגיה, למשל, נאספו במאמץ רב מאות ספורים היהודים המעטות כדי להיות מגורשים להשמדה. מרוודוס הובאו היהודים המקומיים אל היבשת עוד בקיץ 1944, במהלך נסיגת הכוחות ותוך הפקרת ציוד צבאי כבד, ומשם נשלחו במסילות הברזל אל ההשמדה. אגב, אפשר שהפעולה של הנאצים, שלא התיישה עם שום עקרונות רציונליים של שימור עצמי, תרמה לכך שזמן הזיכרון, שיש לאותו אירוע המסומל בשם הקוד "אושוויץ", הוא זמן ארוך באופן יוצא מן הכלל. גם בזיכרון הדורות הבאים, ובו במיוחד, הסוף אינו נראה באופק. על כל פנים לא סוף כסופם של עימותים רגילים בין עמים ואומות. כלומר: סוף שמביאה השפעתן המרפאת של הנינה ושכחה. אכן: מה שהתחולל תחת הסימן "אושוויץ" לא היה ביטוי של עימות מכל מין וסוג שהוא. היה זה רצח בלי סיבה. כך ניצב האירוע מחוץ לעולם המושגים שלנו, התקף עדיין, פחלל ללא כל מושג.

לנוכח המוות שנגזר, ולמעשה גם הוחל, באותן שנים על כל היהודים באשר הם, אפשר בהחלט שהאסירה היהודייה לזלוטה צי מפרגא מצאה נחמה בכך שתיאבד את חייה יחד עם שוקתה. בשותפות המוות מסוג זה, קרי המוות בהפצצה, לא רק שנוצר שוויון הסותר את אותה הפרדה שבוצעה ביהודים בדרך אל מותם, אלא שהיותו נגרם רק בשל המצאות מקרית במקום ובזמן מבטלת את עונש המוות הקולקטיבי שהטילו הנאצים על היהודים. זהו מוות אחר. מוות של בני אנוש, שאיננו מבחין. לנוכח נסיבות הסיכון הזהות שיצרה ההפצצה עבור שתייהן □ האסירה ושומרת ה-ס.ס – יכלה האסירה שלא לחוש תחושות פחד זהות לאלה שתקפו את השובה הגרמנייה שלה לנוכח ההפצצה. אדרבה, בתגובתה לפחד שתקף את השומרת שלה אפשר להבחין אצל לזלוטה צי אפילו בחקלה מסוימת, שלא לומר שמץ של עליצות. כך נפתרת החידה האנתרופולוגית של ההתנהגות האנושית לנוכח המוות: היהודייה מרגישה שקיומה נתון בסכנה לא מפני שהיא נמצאת במקום הלא נכון בזמן הלא נכון, אלא מפני שמעל לראשה תלוי ועומד גור דין מוות שנגזר עליה בתור מי ששייכת לקולקטיב של היהודים. מות ההשמדה המאיים עליה הוא הכלל, שנקבע על ידי הנאצים ומקוים עד לתוצאה הסופית – ובתוך כך, הינצלותה אינה אלא חריג ותו לא.

חדבר חל, אגב, על רוב הניצולים. למעשה, נכון יותר לדבר על שרידים. העובדה שחמקו מידי המוות נגזרה בסופו של דבר אך ורק מיד המקרה. המוות בהפצצה לא היה אפוא אותו מוות על פי הכללים שנגזר באופן קולקטיבי, אלא מוות אחר, איום ונורא כמקרה פרטי, אך הנובע מן הנסיבות האכזריות של המלחמה וסיכונה – מוות שפקד גם אחרים. ההבדל הזה בין מוות למוות, אגב, עשוי להיות גם הסיבה לצמרמורת התוקפת אותנו לנוכח צורת המוות הכרוכה בשם הקוד "אושוויץ".

אמצעי מימוש הטכני, בתאי הגזים ובמשרפות, נראים כהתגלמות הזוועה של אותו מוות אולטימטיבי.

ברגע ששככה התקפת בעלות הברית על דרזדן, נסגר חלון הזמן של החריגות. מציאות המחנה שבה והשתררה מיידית. כך הגיעה לקצה גם ההכרה בלזלוטה צי כשווה. בנימת הדיבור של השומרת. פניית הכבוד Sie ששימשה לרגע התחלפה ב-du המזלזל. הנימה הגסה של יחסי הכפייה השתררה מחדש. בינתיים חזרה גם משמרת הלילה מן העבודה ונכנסה לבניין המטבח לחלוקת האוכל. לקול קרקוש כלי מטבח נמוג מרק הסלק הדליל. שגרת מחנה – כאילו לא קרה דבר. אירועי אותו ליל הפצצות, ליל ההכרה ביהודייה כתוצאה מהפחד של השומרת, כמו נדרשו להשתכח. שתייהן – אשת ה-ס.ס והאסירה היהודייה – נמנעו מכאן ואילך מכל קשר עין במחנה. קשר עין היה מסמן את גובה העיניים, ובכך מעלה את זיכרון המפגש הלילי כשוות – מן הסתם גם תוצאה דרמטית, כלומר קטלנית, עבור האסירה לזלוטה צי. ממפגש מסוג זה צריך היה להימנע בכל מחיר. כמו כן, לא היה אפשר להסתיר את העובדה שהחיות הולכת ומתקרבת.

מעט אחר כך פתחה הנהלת המחנה בהכנות להעברת האסירות. אחרי מסע תענועים בקרונות בקר נתומים הגיעו הנשים לבסוף לטרוינשטאט. בגטו אמורות היו להימסר לידי נציגי הצלב האדום שכבר נמצאו שם. היחס של אנשי ה-ס.ס שליוו אותן לשם השתנה עם כל צעד שעשו אל עבר גבול המתחם של טרוינשטאט. בדרך ניסו להשכיח מן האסירות את סבלן באמצעות שכנוע תקיף. לא זו הייתה הכוונה, נאמר מפי אנשי ה-ס.ס הנשים היהודיות פתרו בשתיקה את הדרישה להכחשה. כל העניין מקורו בטעות וישתנה ממילא לטובה, הוסיפו ואמרו המלווים, וזאת בנימה מפצירה יותר ויותר. הנשים שמרו על שתיקתן, התעלמו במבטן מן הקלגסיס. כשהגיעו לטרוינשטאט וקיבלו סוף סוף מזון, לא יכלו עוד הנשים המורעבות להתאפק. הן דחסו את האוכל לתוך ומתו בייסורים.

מה מלמדת אותנו אפוא ההתרחשות בבניין המטבח של שלוחת מחנה הריכוז אודראן בליל ההפצצה שבין ה-13 וה-14 בפברואר 1945? ראשית, היא מלמדת אותנו לגלות את כושר ההבחנה – להבחין למרות יראת הכבוד המשתקת, כלומר להכיר בהבדל בין מוות למוות, בין מיתה למיתה. ההבחנה הזאת אינה ביטוי של מוסר מוטה, אלא רפלקס אנתרופולוגי כמו זה שעמד בבסיסו של אותו מפגש מטריד על רקע דרזדן הבווערת והנידונה לחורבן. אמיתות ההבדל כמו נאמרה מתוך עצמה, יותר מששקלו הנשים את דבריהן באופן מודע.

ההבדל בין מוות למוות, בין מיתה למיתה, נמשך והולך אל תוך תרבות הזיכרון. דבר זה כמעט אינו מודע, וכנראה אינו מודע כלל, לסוכני הזיכרון. במאבק על השאלה מה ראוי לזכור בפומבי ומה מוטב להשאיר בספירה הפרטית, מתרחשת חשיבה על מה שכבר קרה. גם, ובייחוד, בהעתקה הדורית שלו. האם יכולים אנו, האם צריכים אנו להחליט, או אפילו לקבוע, מה לזכור איך, או איך עלינו להיזכר? אינני יודע. על כל פנים, מה שמלמדת אותנו ההתרחשות באודראן בלילה שבין ה-13 ל-14 בפברואר, אותה השתזרות מנוגדת וייחודית של הפרספקטיבות של אושוויץ ושל דרזדן, היא הבדל שנחרט במיתה, במוות. לא את הכאב של המוות שנחוה בכל מקרה ומקרה באופן אינדיבידואלי יש לכבד, אלא את החשיבה, המודרכת בידי כוח השיפוט ההיסטורי, על אודות ההבדל שקדם למיתה ונכנס לתוכה. עבור המתים אין ההבחנה מעלה או מורידה דבר, אך ביחס לדורות הבאים היא מכרעת.